

Xavier Zubiri, cristià del segle xx

Joan Albert Vicens

Doctor en filosofia. Professor de filosofia a la Facultat de Filosofia- URL.

Zubiri en la història del segle xx

El títol que encapçala aquest article no diu només l'obvietat que la vida de Xavier Zubiri (1898-1983) transcorre al llarg d'una bona part del segle xx; també diu que ens trobem davant d'un pensador cristià marcat fins a les entranyes pels conflictes i els corrents de fons que van configurar l'Europa del segle passat des del punt de vista filosòfic i religiós, social i cultural.

Zubiri va néixer a San Sebastian l'any que Espanya perdia les seves darreres colònies i va morir a Madrid amb la democràcia ja instaurada i el PSOE al govern. Va viure l'ocàs del règim de la Restauració, la Gran Guerra, la dictadura de Primo de Rivera, la República, la Guerra Civil, la Segona Guerra Mundial, la llarga dictadura franquista i el canvi democràtic. Va fer llargues temporades d'estudi i recerca a Lovaina, Freiburg, Berlín, Munich, Roma o París. Es doctorà en Filosofia a Madrid i en Teologia a Roma. Guanyà la càtedra d'Història de la Filosofia de la Universidad Central als 28 anys i en fou desposseït durant la Guerra civil, període que va viure entre Itàlia i França. Després de la guerra fou desplaçat a la Universitat de Barcelona, on ensenyà filosofia dos anys fins que abandonà la docència universitària. Aleshores va iniciar una llarga etapa, fins al final dels seus dies, on va impartir cursos privats sota el mecenatge del

seu amic Juan Lladó i del Banco Urquijo, amb la cobertura de la Societat de Estudios y Publicaciones, una entitat que va liderar intel·lectualment i que impulsà les carreres de molts joves investigadors. La seva obra publicada en vida no és gaire extensa: a més d'uns quants articles, els llibres *Naturaleza*, *Historia*, *Dios* (1943), *Sobre la esencia* (1960) i la trilogia *Inteligencia sentiente* (1980-83), que culmina, deixant-lo obert, el seu pensament. Després de la seva mort s'han publicat bona part dels seus cursos universitaris i privats.

Si atenem a la seva trajectòria religiosa, recordarem que ingressà al seminari de Madrid als 16 anys, s'adherí ben aviat al modernisme teològic, estudià a la Universitat Catòlica de Lovaina, es doctorà en teologia a Roma i s'ordenà capellà als 22 anys enmig d'una tremenda crisi intel·lectual i vocacional que el va enfrontar als seus superiors eclesiàstics fins a ser excomunicat. Va sortir del pas amb una retractació formal de les seves idees modernistes que li va permetre mantenir un sacerdoci fictici fins a la seva secularització a Roma, l'any 1936, quan es va casar amb Carmen Castro i va sentir renéixer la seva fe apagada.

Al llarg de la seva trajectòria filosòfica i vital, trobem Zubiri bracejant en el mar turbulent del pensament i la cultura europeus del segle XX, sacsejat pels forts corrents que desballesten el vaixell de la modernitat. El jove Zubiri, camí del sacerdoci, va rebre una formació escolàstica a càrrec del marianista Domingo Lázaro i del capellà donostiarra Juan Zaragüeta. En la seva etapa de Lovaina coneixeria la neoescolàstica inspirada pel Cardenal Mercier, dialogant amb el món modern. A la universitat de Madrid fou deixeble d'Ortega i Gasset, amb qui va estudiar la fenomenologia de Husserl. Ortega va fer que Zubiri prengués consciència de «l'alçada» del seu temps: la modernitat patia una crisi profunda però no existia una sortida premoderna a la crisi, sinó que calia refer el camí de la filosofia partint d'una descripció rigorosa d'«allò donat»: la «vida» com a experiència radical. El mètode fenomenològic apareixia com la principal referència d'aquesta renovació filosòfica. Zubiri es situà aviat en l'horitzó ampli de la fenomenologia i va seguir després l'impuls de Heidegger, que repensava la trajectòria completa de la metafísica occidental i replan-



Zubiri va iniciar el seu propi camí filosòfic centrat en la noció de «realitat» entesa com a alteritat radical de tot allò actualitzat en els actes humans.

tejava en nous termes la «qüestió de l'ésser». Finalment, va iniciar el seu propi camí filosòfic centrat en la noció de «realitat» entesa com a alteritat radical de tot allò actualitzat en els actes humans. Mentre buscava la seva identitat filosòfica, Zubiri es va relacionar amb Bergson, Husserl, Heidegger o Hartmann i també amb alguns dels principals físics del segle xx: Einstein, Schrödinger, Sommerfeld, Heisenberg o De Broglie, sumant a la seva formació filosòfica una formació científica superlativa.

Totes aquestes dades dibuixen mínimament el perfil biogràfic de Xavier Zubiri en el seu segle. Nosaltres intentarem, en els límits d'aquest article, esbossar l'aventura catòlica de Zubiri i algunes de les seves aportacions com a filòsof de la religió i com a teòleg en el context del segle xx.

Zubiri, creient

La vocació filosòfica de Zubiri fou anterior a la seva vocació sacerdotal. El jove Zubiri havia crescut en una família catòlica basca tradicionalista. Els seus pares veieren el sacerdocí de Xavier com una meta familiar. Ell hi va optar convençut que la vida sacerdotal li permetria com cap altra dedicar-se completament a l'estudi i a la recerca filosòfica, la seva vocació primerenca. El capellà Juan Zaragüeta i el marianista Domingo Lázaro eren per a ell exemples majúsculs de religiosos dedicats intensament a la vida intel·lectual.

Zubiri va iniciar els seus estudis eclesiàstics convençut que podria ser «sacerdote y hombre de estudio crítico». Tanmateix, durant les dues primeres dècades del segle xx, coincidint amb el seu període de formació, l'Església vivia sacsejada per la crisi modernista.



Xavier Zubiri va professar, quan era seminarista i durant bona part del seu sacerdoci, la versió més radical del modernisme teològic.

Hom diu que el modernisme teològic només va ser un moviment coherent i organitzat als ulls del seus perseguidors. L'encíclica *Pascendi Dominici Gregis* (1907) el va condemnar com una heretgia que sostenia les tesis següents: 1) la negació de l'accés racional a Déu, 2) la distinció entre el Jesús històric i el Jesús de la fe, 3) la idea que les ciències religioses havien de fer via amb independència del magisteri de l'Església, 4) la suposició que l'objectiu dels textos neotestamentaris no és provar dogmes, sinó facilitar-nos l'accés empàtic a l'experiència religiosa dels primers cristians, que constitueix la base de la fe, i 5) la intenció de reformar radicalment l'estructura de l'església des del convenciment que no respon a cap instrucció de Crist.

En realitat, la *Pascendi* va formular en termes exagerats diferents idees i propostes de reforma teològica i eclesial d'autors tan diversos com Loisy, Laberthonnière, Lagrange, Le Roy, Blondel o Battifol, per exemple; teòlegs que compartien la voluntat de dialogar amb el món modern.

L'encíclica va promoure una persecució obsessiva dels sacerdots i religiosos que de prop o de lluny podien ser vinculats a les tesis condemnades. Una atmosfera de sospita, denúncia i persecució s'instal·là a l'Església i va reforçar durant molt de temps les posicions més integristes.

Xavier Zubiri va professar, quan era seminarista i durant bona part del seu sacerdoci, la versió més radical del modernisme teològic. Defensava un pragmatisme que arrelava en l'experiència vital totes les creacions humanes i concedia a la raó crítica el dret de jutjar-les. Va diluir la seva fe en un agnosticisme reflexiu que li impedia prendre's seriosament tot allò que havia de predicar com a capellà. Es va ordenar i es va mantenir com a mossèn per no provocar un cataclisme familiar i no trencar definitivament amb el medi social que l'aixoplugava; va viure el sacerdoci com un rol social que li permetia dedicar-se a l'estudi, dissimulant en públic allò que pensava i difonent en secret les seves idees tan sols a persones comptades.



L'etapa modernista de Zubiri es situa en un context eclesial malaurat: la incapacitat de l'Església per establir un diàleg constructiu amb la modernitat.

Quan tenia 22 anys, creia que la religió es fonamentava en la intuïció del «diví», «la fe en que hay una realidad profunda y misteriosa de donde salen todas las aspiraciones y que es fuente de todo ser y de todo valor». Ser religiós equivalia a professar un «optimisme» vital, la confiança que la vida i la realitat sencera apunten cap al bé i no cap al mal: «creer que la vida es cosa seria, siempre perfectible y nunca terminada». Aquest sentiment positiu era el nucli de la «religió natural» de la qual les religions positives serien expressions concretes; totes elles podien ser adequades per a desplegar la religiositat natural de l'home. Afirmava que el seu catolicisme era circumstancial; l'assumia com la religió que corresponia al seu context cultural i que havia acceptat per raons pragmàtiques. El cristianisme també predicava «la fe en la posibilidad y la realizabilidad de un estado de cosas más perfecto que el presente» i l'Església era la institució que promovia socialment aquestes aspiracions.

Quan, a causa d'unes denúncies, l'any 1922, es va posar de manifest el veritable tarannà de Zubiri, el seu bisbe d'aleshores, Leopoldo Eijo Garay, prelat de Vitòria, li va exigir la immediata renúncia a les seves idees. En primera instància, Zubiri s'hi va negar i fou excomunicat, però la pressió familiar i la dels seus formadors el van fer cedir i va declinar explícitament el seu modernisme tot i que, en el seu interior no hi va renunciar. El seu sacerdoci es va tornar més fals que mai; va evitar complir les seves funcions sacerdotals tant com va poder, fins que va iniciar el seu procés de secularització el 1933 amb la finalitat d'esmenar l'error de la seva vida i casar-se amb Carmen Castro.

L'etapa modernista de Zubiri es situa en un context eclesial malaurat: la incapacitat de l'Església per establir un diàleg constructiu amb la modernitat. La modernització del discurs catòlic es va produir en la segona meitat del segle xx. Zubiri arribaria a dir que moltes

idees perseguïdes durant la crisi modernista foren, sobretot a partir del Concili Vaticà II, acceptades amb entusiasme per l'Església: l'èmfasi en el caràcter vivencial de la fe, la introducció de la crítica literària i històrica en l'exegesi bíblica, el reconeixement de la unitat de la dimensió religiosa de l'home, que es pot manifestar de formes diverses, o l'impuls al diàleg interreligiós i l'ecumenisme.

Zubiri va viure el seu modernisme i el seu sacerdoci en una agonia permanent. Quan va obrir el seu cor a les persones en qui confiava, la resposta va ser la condemna rigorosa, la culpabilització i l'exigència d'una submissió absoluta.

El seu trencament amb el modernisme va tenir lloc a Alemanya (1928-1931), en contacte amb Heidegger i amb la teologia de Barth. Heidegger li va mostrar que una filosofia que vulgui viure de si mateixa s'ha de desprendre dels seus seculars pressupòsits cristians; una filosofia cristiana seria una mena de «ferro de fusta»: quan el creient cedeix davant la revelació tanca la porta al pensament pròpiament filosòfic. Karl Barth subratllava l'alteritat de Déu, accentuava la discontinuïtat entre les obres humanes i la gràcia de Déu i entre el pensament racional i la revelació, i situava en la Passió i la Creu el nucli del cristianisme. La dissolució modernista del cristianisme en una religió natural i universal no tenia cap sentit històric i perdia de vista l'essencial de la fe cristiana.

Potser Zubiri fou a Freiburg un d'aquells joves pensadors a qui Heidegger presumia d'haver «alliberat de la teologia» i que, gràcies a ell, havien «trobat la seva llibertat interior» per a pensar filosòficament. De fet, fou aleshores que Zubiri va renunciar sincerament al seu modernisme, però sense recuperar encara la fe com una experiència íntima i vivificant. Això no va impedir que col·laborés amb el projecte cultural de la revista «Cruz y Raya» (1933-36), l'òrgan d'expressió d'un grup de poetes i intel·lectuals cristians —amb José Bergamín i Eugenio Ímaz al capdavant— que defensaven la nova república espanyola laica i democràtica com una oportunitat per a l'Església i no pas com un obstacle: creien que només una Església alliberada dels seus vincles amb el poder i dels seus privilegis podia ser creïble com a transmissora de l'evangeli.



Per primer cop es va sentir estimat dins una Església que li mostrava el rostre del perdó i la benevolència. Els comentaris que dedicà als seus amics catalans ho deixen ben clar: «En ustedes he encontrado un oasis que nunca sabré apreciar bastante».

Zubiri va experimentar aleshores que canviar d'idees no és suficient per a conrear una experiència de fe autèntica. La conversió a la fe cristiana no consisteix en l'acceptació d'un conjunt de doctrines, sinó en la conversió a una vida centrada en Crist. Aquesta conversió demana més aviat testimonis. El testimoni manifesta la vida en la fe com a seguiment de Crist, traduïda en estimació i misericòrdia.

Cap a l'any 1936, Zubiri va viure una experiència d'autèntica conversió: ell mateix la va descriure com un «renéixer», «rebrotar», «ressorgir» de la seva fe, tants anys esmorteïda. Els testimonis que van facilitar aquesta renovació espiritual del filòsof foren, curiosament, tres clergues catalans: el Cardenal Vidal i Barraquer, el canonge Lluís Carreras i Mas i el frare carmelita Bartomeu Xiberta. D'ells no va rebre, pròpiament, «nous arguments» per retornar a l'Església, sinó més aviat comprensió, perdó, afecte, confiança, companyia, exigència d'autenticitat i el reconeixement que tenia dret a refer la seva vida més enllà del sacerdoci. Tots tres van ajudar personalment Zubiri al llarg del procés de secularització. Per primer cop, Zubiri es va sentir estimat dins una Església que li mostrava el rostre del perdó i la benevolència. Els comentaris que dedicà als seus amics catalans ho deixen ben clar: «En ustedes he encontrado un oasis que nunca sabré apreciar bastante». «Padre, pastor, y amigo en una sola persona —diu de Vidal i Barraquer en una carta de 1936 a Mn. Lluís Carreras—, no sabré agradecerle bastante todo el infinito amor que con infinita generosidad me ha hecho. No es pequeña cosa ésta de ver rebrotar, como de una tierra seca, recién regada, la vida religiosa que se creyó algún día marchita para siempre. Sean benditos Dios y la santísima Virgen, y Vds.

todos, todos, sin excepción, que tanto han participado en las congojas de mi vida».

El retorn de Zubiri a l'Església té sens dubte altres fonaments i manifestacions: l'amistat amb el Pare jesuïta Antoine Deimel, la descoberta de l'espiritualitat benedictina del convent de Sant Anselm de París, on es va fer oblat benedictí, la nova estabilitat guanyada amb el seu matrimoni amb Carmen Castro o l'inici del seu propi camí filosòfic més enllà de Heidegger.

En endavant, l'experiència creient de Zubiri ja no patiria grans sobresalts. Cal afegir, però, que sempre va procurar, en l'Espanya franquista, mantenir-se al marge de debats teològics i no incomodar amb les seves idees les autoritats eclesiàstiques. No era fàcil ser un excapellà en l'Espanya de Franco i ell volia preservar la seva soledat fecunda i el seu treball teòric al marge de qualsevol polèmica política o eclesial. Només després del Concili Vaticà II, que va seguir amb exaltació, es va prodigar públicament en el camp de la teologia cristiana, esperonat pel seu deixeble i col·laborador Ignacio Ellacuría, filòsof i teòleg de l'alliberament. Mentrestant, avançava en la gestació de la seva filosofia personal, amb una original anàlisi del fet religiós, i de la seva teologia.

Zubiri, filòsof de la religió

La filosofia zubiriana parteix de la situació en què pensa l'home del segle xx. Al llarg de la història de la filosofia, la Naturalesa, amb la seva solidesa ontològica i la seva legalitat, Déu, com a ésser suprem i causa primera, o el Jo-pensant, com a contenidor de la veritat i la realitat, han estat postulats successivament com a fonaments absoluts. Al segle xx, però, la ciència mateixa ha posat en crisi la imatge de la naturalesa de la física clàssica, la filosofia ha criticat la metafísica i la teologia racional i ha qüestionat la raó com a facultat de la veritat. La Naturalesa, Déu, la Raó, o el Jo ja no són admesos com a Fonaments. En aquest context de crisi dels fonaments, escriu Zubiri l'any 1942: «el hombre del siglo xx se encuentra más solo aún; esta vez, sin mun-



La realitat no és allò oposat o correlatiu als meus actes (un objecte, un noema), sinó l'alteritat pròpia d'*allò que no és meu* en ells, i no és meu perquè, diu Zubiri, és «de suyo».

do, sin Dios y sin sí mismo. Singular condición histórica». Zubiri s'adona que la soledat de l'home al segle xx és una soledat radical i que la filosofia hi ha de començar de nou. Per a ell la filosofia no és la disciplina que confirma amb conceptes refinats allò que ja creiem o ja pensem saber, sinó una reflexió autònoma que es planteja els «interrogants últims de l'existència» prenent com a base una «filosofia positiva», és a dir, centrada en la descripció de «fets» que per la seva índole siguin accessibles a qualsevol: *allò donat originàriament* abans que sigui dit o interpretat.

Doncs bé, Zubiri ens parla de la «realitat» com a caràcter primari de tota donació i punt de partida de la filosofia. Entén primàriament la «realitat» com l'alteritat *absoluta* d'allò present en les nostres aprehensions. La realitat no és allò oposat o correlatiu als meus actes (un objecte, un noema), sinó l'alteritat pròpia d'*allò que no és meu* en ells, i no és meu perquè, diu Zubiri, és «de suyo»: el vermell que veig en la rosa ho és «de suyo», la vermellor del vermell és cosa *seva* i no meva. Les notes apreheses no diuen res, *primàriament*, de mi o dels actes en què les copso, sinó de si mateixes. Aquest és el fet radical al qual tot-hom pot accedir immediatament i independentment de la seva cultura, creences religioses o condició social. La realitat no és primàriament el conjunt de l'existent sinó aquell caràcter «de suyo», una formalitat transcendental que inclou i transcendeix qualsevol acte o contingut determinat. Cap especulació, pensa Zubiri, no podria negar aquell moment d'alteritat radical amb què les coses es presenten elles mateixes en les aprehensions humanes. Aquests actes d'aprehensió són alhora sensitius, perquè són impressions, i intel·lectius, perquè aquestes impressions ho són de realitats. Per això Zubiri parla d'«intel·ligència sentiente». Pel fet de tenir-ne, l'home és un «animal de realitats». Els estímuls que els animals perceben són estímuls-de-

“ Obert a la realitat, l'home està subjecte a ella i, ahora, a causa d'ella, és lliure; és un «ser relativamente absoluto».

resposta; hi ha una concatenació establerta evolutivament per a cada espècie entre estímuls i respostes. En el cas de l'home, en canvi, allò aprehès com a real no determina cap resposta en particular, sinó que li dóna possibilitats i el força a triar, a elegir actuacions i també una determinada forma de realitzar-se. Enlloc està escrit tot allò que un ésser humà pot arribar a fer i a ser en virtut d'una determinada aprehensió de realitat.

En el seu darrer llibre, *El hombre y Dios* (1983), Zubiri diu que la realitat és el suport de l'home en les seves accions: és quelcom últim; li confereix possibilitats i, més concretament, la possibilitat de ser i actuar d'una o altra manera: és quelcom possibilitant; l'obliga a optar, a apropiat-se de les possibilitats reals que té: és quelcom impel·lent. La realitat, última, possibilitant i impel·lent, s'apodera de l'home; l'home està lligat al poder de la realitat. Aquest lligam l'anomena Zubiri «religación», «relligació», en podem dir. Diem que l'home viu sota el poder de la realitat sense que això signifiqui que la realitat sigui la causa de les seves accions. La realitat tan sols l'obliga a triar entre possibilitats determinades; aquesta obligació o forçositat és, paradoxalment, el fonament de la llibertat concreta que ens escau als humans i del caràcter personal que té la nostra existència. La relligació, doncs, lligant-nos, ens fa lliures, ens fa persones, em fa ser «jo». Obert a la realitat, l'home està subjecte a ella i, ahora, a causa d'ella, és lliure; és un «ser relativamente absoluto». «Este paradójico apoderamiento —explica Zubiri—, al apoderarse de mí, me hace estar constitutivamente suelto “frente a” aquello mismo que de mí se ha apoderado. El apoderamiento acontece, pues, ligándonos al poder de lo real para ser relativamente absolutos. Esta peculiar ligadura es justo religación.»

La relligació és el punt de partida de la filosofia zubiriana de la religió. És un fet positiu, primari, patent, que travessa tota praxis hu-



Pretén una aproximació al fenomen religiós més radical que la fenomenològica, que s'instal·la en l'àmbit del sentit.

mana sigui quin sigui el seu context. Però que l'home sigui un ésser relligat no vol dir que hagi de ser religiós. Les religions només són formes concretes d'expressar el fet de la relligació, com també ho fan les distintes formes d'ateisme, agnosticisme o indiferència religiosa.

La relligació, tanmateix, és un fet enigmàtic que *ens impulsa vers* el seu fonament, el fonament del meu ésser relativament absolut, així com la constatació que hi ha colors i llum ens mou a buscar la lluminària d'on brolla. Aquest fonament de la relligació, *si hi és*, haurà de ser una «realidad absolutamente absoluta».

Les religions pretenen que el fonament de la relligació és una realitat divina, Déu. L'home religiós creu que «Déu» és el principi que fonamenta i possibilita l'existència, conferint-li un perfil i una direcció. Res no podem establir *definitivament* sobre els trets d'aquesta divinitat: si és una o n'hi ha moltes, si és bondadosa o justiciera, si és transcendent o immanent a la naturalesa. Tampoc no es pot descartar, a priori, que el fonament sigui quelcom impersonal: el destí, l'atzar o la matèria amb els seus dinamismes. Igualment seria plausible no pronunciar-se sobre la naturalesa d'aquest fonament, com faria l'agnòstic, o prescindir-ne completament, com faria l'indiferent. El repte de donar raó de la relligació iguala creients, ateus, agnòstics o indiferents. No es tracta en qualsevol cas d'una recerca només teòrica, sinó també pràctica, ja que el fonament postulat determina la praxis humana, la manera de *realitzar-nos* com a persones.

Cal destacar l'originalitat, el rigor i l'actualitat del plantejament zubirià, que va introduir idees rellevants en el debat contemporani sobre el fet religiós.

En primer lloc, Zubiri parteix d'una anàlisi de fets, concretament del fet de la «relligació», un fet universal anterior als sentits que donem a les diverses pràctiques i vivències religioses. Pretén una aproximació al fenomen religiós més radical que la fenomenològica, que

s'instal·la en l'àmbit del sentit. Per reconèixer el fet de la religiació no cal una sensibilitat religiosa especial, ni formar part d'una determinada tradició que ens faciliti la comprensió de determinats sentits, sinó una pura atenció a l'element de poderositat d'allò donat en els nostres actes i als seus efectes sobre la nostra existència. Per això és perfectament plausible una anàlisi rigorosa del fet religiós des de la perspectiva de les ciències religioses, des de qualsevol convicció religiosa o des de posicions atees o agnòstiques. Tots, creient el que creiem, podem retrobar-nos en l'anàlisi de la religiació.

En segon lloc, la religiació és també un fet anterior al llenguatge religiós. Quan la filosofia analítica afirma que el llenguatge religiós està buit de significat perquè no hi ha hi ha fets positius als quals referir les seves formulacions cabdals, ignora que tot ell intenta significar i comunicar, amb una pluralitat de fórmules, el fet positiu de la religiació.

Finalment, la religiació és un fet enigmàtic que hom pot explicar d'una manera o altra sense que cap explicació pugui autoproclamar-se com a definitiva. Per a Zubiri la raó, en totes les seves manifestacions (el mite, la religió, la ciència o la metafísica ho serien), no és mai la cotilla de la realitat sinó l'expressió de la seva obertura.

La religió ha estat objecte d'un debat crític-especulatiu sobre la seva legitimitat des del punt de vista racional. Hom pregunta per la veritat de la religió i per això apel·la a l'experiència. ¿Hi ha alguna experiència de Déu que verifiqui la resposta teista a la pregunta pel fonament de la religiació? Zubiri explica que, rigorosament parlant, l'experiència de Déu no és una vivència determinada, ni un estat espiritual particular, sinó la translació a la pròpia vida d'una idea d'allò que el fonament de la religiació *podria ser*. Fer l'experiència de Déu —més que «tenir-la»— és viure a la llum d'aquest postulat. No és la vivència d'un il·luminat, ni la intuïció intel·lectual que segueix a un procés demostratiu; és una vida feta sobre la base que Déu la inspira, la possibilita, la dirigeix: «la experiència de Dios no es otra cosa sinó la experiència de lo absoluto cobrado en la constitución de mi ser», diu concretament Zubiri. Les religions i també els ateïsmes i els ag-



Les religions i també els ateismes i els agnosticismes que han configurat moltes vides humanes vénen a ser les diverses formes en què l'home ha anat fent l'experiència del fonament de la religió.

nosticismes que han configurat moltes vides humanes vénen a ser les diverses formes en què l'home ha anat fent l'experiència del fonament de la religió. Abans que discutir sobre la veritat o la falsedat d'aquestes alternatives, cal veure-les com a veritables experiències humanes del que *podria ser* el fonament absolut de la nostra vida i del món. Per això, també, la verificació de la religió no pot limitar-se a l'examen crític del seu discurs: si la religió dona forma a la nostra existència individual, social i històrica, cal veure en la vida personal, en la societat i en la història a quina mena d'existència ens han conduït les diferents concepcions religioses o no religioses del Fonament i també les diferents versions del cristianisme, de vegades deshumanitzadores i de vegades alliberadores. Zubiri ofereix, en el context post-modern, lliure de prejudicis religiosos o antireligiosos, un criteri viencial més profund que el tradicional examen dogmàtic per a una avaluació racional sempre oberta de l'experiència religiosa, atea o agnòstica.

Zubiri i la teologia

El salt de la filosofia a la teologia cristiana es produeix quan es postula obertament que el fonament de la religió és el Déu de Jesucrist i hom converteix aquesta postulació en objecte d'una anàlisi racional. Però aquí rau el problema, perquè aquest *logos racional*, històricament determinat, no és neutre en relació als resultats que obté quan aborda el tema de Déu en general i quan s'ocupa particularment del Déu cristià. De fet, podem raonar sobre el Déu de Jesucrist amb «lògiques» diverses.



Cap logos teològic o filosòfic no es pot erigir en la mesura de la fe cristiana. Els conceptes que centren principalment la reflexió teològica de Zubiri són els de «creació», «*logos*» i «persona».

Cal ser conscients que la teologia no s'ha fet al marge de la filosofia i que la filosofia no està lliure de pressupòsits teològics. També els textos bíblics estan impregnats de categories filosòfiques que cal explicar. Zubiri fa una anàlisi crítica de la relació mantinguda entre la filosofia occidental i la teologia cristiana mostrant com s'han intercanviat conceptes fonamentals que, d'una banda, han impedit en l'era cristiana l'existència d'una filosofia pura i, d'altra banda, han donat lloc a una teologia empeltada de metafísica grega, quan la teologia cristiana «no es formalment solidaria de ninguna metafísica determinada». Cap logos teològic o filosòfic no es pot erigir en la mesura de la fe cristiana.

Els conceptes que centren principalment la reflexió teològica de Zubiri són els de «creació», «*logos*» i «persona».

La idea de creació *ex nihilo* ha conduït la filosofia a pensar les coses com a venint a l'ésser des del no res, com quelcom que podria no ser, coses-creades, un no-res en comparació amb l'Ésser infinit de Déu. Zubiri denuncia aquest pressupòsit que la filosofia occidental ha assumit com a «horitzó» de comprensió de la realitat des de sant Agustí fins al segle xx: l'anomena «el horizonte de la nihilidad». Proposa substituir-lo pel nou horitzó de la realitat entesa com a caràcter «de suyo» de tot allò aprehès. Ancorada en l'aprehensió de la realitat, la filosofia pot raonar (no provar apodícticament) que «cada cosa, por un lado, es concretamente su irreductible realidad; pero por otro lado, está formalmente constituida en la realidad absolutamente absoluta, Dios», escriu Zubiri en 1983. Si és així, Déu i les coses no són dues realitats totalment separades; Déu és transcendent en les coses. Aleshores, quan es parla legítimament de creació *ex nihilo* es vol dir que Déu no crea les coses des del no ser, ni a partir d'una realitat material prèvia, sinó tan sols a partir seu acte creador i com



La creació és *altra* en relació a Déu, una alteritat que cap concepte lògic pot reduir i, alhora, és la projecció *ad extra* de la realitat divina.

a expressió del dinamisme —«dar de sí»— de la seva realitat divina. Si Déu és realitat plenària, la creació és una projecció de la realitat divina perquè és «la posición de la alteritat de lo real en tanto que real, sin alteración de la realidad que lo pone», deia Zubiri al 1971. D'aquesta manera, la creació és *altra* en relació a Déu, una alteritat que cap concepte lògic pot reduir i, alhora, és la projecció *ad extra* de la realitat divina.

L'Evangeli de Joan diu que Déu crea mitjançant la seva Paraula. Aquesta ha estat tradicionalment interpretada, també en termes grecs, com la Divina Intel·ligència on radiquen les essències eternes, a mode d'idees platòniques, de les coses creades. Amb sant Agustí particularment, assenyala Zubiri, «la palabra de Dios se ha convertido en razón del universo y el mundo clásico se ha alojado definitivamente en el pensamiento cristiano». La interpretació del Logos diví com a Raó suprema ha fet que s'entengui el saber humà com un veure les coses des de Déu, o en Déu mateix. Per conèixer el món, l'home mira cap a Déu, on troba la raó de les coses, a distància de les criatures. Zubiri creu que la filosofia moderna, malgrat la seva voluntat explícita de deixar de banda la teologia cristiana, ha donat per feta aquesta separació de l'home en relació a Déu i a la naturalesa: l'home modern és el subjecte que ha de retrobar Déu i fer seu el món. Hegel representa la culminació d'una filosofia que absolutitza el subjecte fins al punt d'aconseguir especulativament que integri Déu, el món i l'home alhora.

Distanciant-se de tot això, Zubiri denuncia que la filosofia occidental ha interpretat la intel·ligència humana i la divina només com a *logos*: la capacitat dels conceptes, dels judicis i els raonaments, quan la intel·ligència és formalment aprehensió de realitat i l'home té *logos* tan sols a causa de la limitació de la seva intel·ligència; la intel·ligència divina, que aprehèn plenàriament les coses, no el necessita. Si l'Evan-



Zubiri denuncia que la filosofia occidental ha interpretat la intel·ligència humana i la divina només com a *logos*.

geli de Joan equipara el Fill amb el Logos diví és perquè l'hebreu entén la «paraula» no pas com l'expressió material d'un concepte, sinó com *allò rebut de l'altre*, quelcom que se'ns dona i en què confiem, un esdeveniment, quelcom proferit i amb capacitat de produir els seus efectes. Per això es pot dir amb sentit que Crist és la «Paraula» de Déu: quelcom donat a l'home i que produeix els seus efectes, perquè la vida de Crist entre nosaltres és la comunicació de Déu mateix i perquè aquesta comunicació és per a l'home «deiformació», és a dir —en paraules de Zubiri— «la donación que Él hace de si mismo al hombre», en virtut de la qual la vida humana queda, per mitjà de Crist, que és la Paraula de Déu, inscrita, emparada, incorporada i alliberada (salvada) en la realitat de Déu.

La interpretació de la persona com a subjecte i com a substància és el producte de la projecció sobre la realitat humana o divina de l'estructura bàsica del logos indoeuropeu (subjecte-predicats). La persona s'entén aleshores com a subjecte substancial anterior als seus actes. Però això planteja importants problemes teològics perquè Déu, com a ésser personal, queda separat dels seus actes i no resulta fàcil pensar que les persones trinitàries siguin subjectes sense substancialitzar-les, trencant així la unitat divina. Zubiri diu que l'home és persona perquè, en cadascun dels seus actes, aprehèn la seva pròpia realitat com a «de suyo»; per això, l'home se sent a si mateix com a «suyo», «seu», s'autoposseeix. «Ser-persona» és formalment aquest caràcter de «suidad» o «suitat», que ens correspon com a intel·ligents. Això té conseqüències importants en el terreny teològic perquè quan diem que Déu és persona o parlem de persones en la Trinitat no les hem d'entendre com a subjectes anteriors als seus actes. Si el caràcter personal de Déu consisteix només en autopossessió o «suïtat», aquesta «suitat» només la realitza en els seus actes, en el dinamisme pel qual va manifestant la seva realitat; ja sigui *ad intra*, en



No hi ha Déu personal distint del seu amor i de la seva acció creadora.

la vida trinitària, com a amor constituent del Pare, el Fill i l'Esperit Sant; ja sigui *ad extra*, en la creació, en l'encarnació i en la història de la salvació. No hi ha Déu personal distint del seu amor i de la seva acció creadora.

Es veu, doncs, que Zubiri vol alliberar els conceptes de creació, logos i persona de les seves arrels gregues i que proposa alternatives teòriques que, com a mínim, són tan legítimes com les versions gregues d'aquests conceptes que, aleshores, perden el seu caràcter exclusiu. Vist això, sembla justificada la conclusió del filòsof i teòleg Antonio González: si Zubiri ha qüestionat radicalment els pressupòsits filosòfics de què depèn l'apologètica teològica clàssica, aleshores «potser l'aportació fonamental de les reflexions teològiques de Zubiri sigui justament [al segle xx] la d'haver creat un àmbit on fer teologia lliurement».

Bibliografia bàsica

- Xavier ZUBIRI, *Naturaleza Historia, Dios* (1944), Madrid: Fundación Xavier Zubiri-Alianza Ed., 1987.
- , *El problema filosófico de la historia de las religiones* (1971), Madrid: Fundación Xavier Zubiri-Alianza Ed., 1993.
- , *El problema teológico del hombre: Dios, hombre, cristianismo* (1967-1971), Madrid: Fundación Xavier Zubiri-Alianza Ed., 2015.
- , *El hombre y Dios* (1983), Madrid, Fundación Xavier Zubiri-Alianza Ed., 2012.
- Jordi COROMINAS-Joan Albert VICENS, *Xavier Zubiri. La soledad sonora*, Madrid: Taurus, 2006.
- J. COROMINAS, *Xavier Zubiri y la crisis modernista*, «The Xavier Zubiri Review», vol. 8, 2006, ps. 17-57.
- Joan Albert VICENS, *Xavier Zubiri i Catalunya*, Barcelona, Edicions de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull, 2007.

Jordi COROMINAS, *Žubiri y la religión*, Puebla (México), Universidad Iberoamericana de Puebla, Col. Cátedra Eusebio Fco, Quino, 2008.

Antonio GONZÁLEZ, *La novedad teológica de la filosofía de Žubiri*, Madrid, Fundación Xavier Zubiri, 1993.

Joan Andreu ALCINA, *Voluntat de fonamentalitat i experiència de Déu*, Barcelona, Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2007.

Juan Antonio NICOLÁS, *Guia Comares de Žubiri*, Granada, Ed. Comares, 2011.